

УДК: [94:32(438:477)]“1989/1995”

Олег ПІХ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СХІДНОЇ ПОЛІТИКИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В КІНЦІ 80-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У кінці 80-х років ХХ ст. докорінно змінюється геостратегічна карта Центральної та Східної Європи. Внаслідок процесу демократичних перетворень у країнах регіону та дезінтеграції СРСР Республіка Польща (РП) перестала бути членом військово-політичних й економічних структур Східного блоку й одержала можливість проводити незалежну зовнішню політику. Беручи до уваги цивілізаційні й історичні зв'язки, польська влада офіційно проголосила курс на зближення із Заходом. Водночас виникнення на території колишнього Радянського Союзу незалежних держав, зокрема України, Росії, Білорусі, спонукало Польщу впроваджувати в дію нові концепції східної політики.

Мета статті – проаналізувати процес становлення, вироблення позиції та пріоритетів закордонної політики Польщі щодо держав колишнього СРСР (України, Російської Федерації (РФ) і Республіки Білорусь (РБ)), яка одержала назву східної політики.

Питання формування зовнішньополітичних орієнтирів РП та її співпраці зі східними сусідами привертало увагу як українських, так і зарубіжних авторів. Значні досягнення у справі аналізу чинників, що впливали на міжнародне співробітництво Польщі на Сході належить польським ученим. У розвідках С. Буранта, С. Дембські, Р. Кужняра, Ю. Макара, Я. Онишкевича, Р. Чахора, М. Цалки, З. Цесажа, К. Щепаніка, К. Федоровича, Р. Якимовича розкрито східну політику власної країни як у контексті загальних геостратегічних пріоритетів, так і у площині двосторонніх відносин. Вітчизняні дослідники розглядали східну політику РП насамперед у контексті міждержавних українсько-польських відносин, а також як елемент інтеграції цієї країни в ЄС та НАТО. Ці проблеми розкрито у працях В. Гевко, Д. Горуна, В. Глібова, Т. Зарецької, С. Стоєцького, Л. Стрільчук, Н. Чорної, І. Яковлевої та ін. Зовнішньополітичну діяльність РП і РБ вивчав О. Бориняк. Водночас російські й білоруські вчені (А. Тихоміров, О. Майорова, О. Михалев, Н. Бухарін) досліджували насамперед різносторонні аспекти польсько-російських і польсько-білоруських взаємин. Відтак в українській історіографії фактично відсутні праці, які б узагальнювали підходи до вивчення східної політики РП у той період.

Рік 1989 – це момент, з якого РП могла проводити зовнішню політику самостійно і суверенно. У підсумку парламентських виборів, що відбулися в Польщі у червні 1989 р., перемогу здобула опозиція на чолі з “Солідарністю”, а в кінці 1990 р. президентом країни замість Войцеха Ярузельського було обрано Леха Валенсу.

Водночас це поставило перед зовнішньополітичним відомством країни завдання визначити місце Польщі в загальноєвропейській і світовій системі координат. Основні засади нової зовнішньої політики Польщі представив міністр закордонних справ Кшиштоф Скубішевський у виступах перед Сеймом РП¹. Було задекларовано прагнення приєднатися до процесу європейської інтеграції, співпрацю із структурами об'єднаної Європи, зміцнення регіональних зв'язків насамперед у межах субрегіональних структур. Згодом проголошено також прагнення Польщі долучитися і до Північноатлантичного альянсу. Потрібно зауважити, що в найважливіших питаннях закордонної політики, особливо в тих, що стосувалися національних інтересів, більшість політичних сил висловлювали подібні погляди. Окремі відступи, що періодично демонстрували партії чи їхні лідери, найчастіше були елементами виборчої тактики, з метою отримання голосів певних суспільних груп. Головні гасла, які схвалювали майже всі вагомні партії, були: суверенітет–безпека–розвиток². Приєднання до євроатлантичної системи цінностей та прийняття рішень мало забезпечити вирішення проблем безпеки, модернізації економіки і підвищення життєвого рівня населення. І в цьому нове демократичне керівництво вбачало історичний шанс власної держави, який мав визначити її долю на багато десятиліть уперед.

Водночас від початку політичні кола усвідомлювали, що повертаючись на Захід, Польська держава не може відвернутися від східних сусідів, зокрема від все більш самостійних радянських республік. Подібні ініціативи Міністерства закордонних справ РП (МЗС РП) під керівництвом К. Скубішевського щодо розвитку відносин із СРСР одержали назву політики “двох шляхів”, або “двоколіїності” (“polityka dwutorowości”), яка полягала в необхідності одночасного врахування інтересів як центру, так і союзних республік³. Керуючись постулатами цієї політики, польські еліти підтримували відцентрові тенденції в радянських республіках⁴, зокрема надавали підтримку демократичним силам: литовському руху за перебудову “Саюдісу”, українському “Народного руху України” та російській партії “Демократична Росія”, яку очолював Борис Єльцин. Водночас така політика була доволі новаторською і далеко не всі польські політичні сили (особливо це стосується Об'єднання демократичних лівих сил (Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD))) поділяли такі підходи. Наголошуючи на фактичному визнанні республік як окремих суб'єктів СРСР, а

¹ Skubiszewski K. Informacja o polityce zagranicznej rządu. Przedstawiona w Sejmie X Kadencji – 26 kwietnia 1990 r. / Krzysztof Skubiszewski // *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011.* – Warszawa, 2011. – S. 5–19; *Ejusdem.* Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1991. Exposé przedstawione na 65 posiedzeniu Sejmu RP – 27 czerwca 1991 r. / Krzysztof Skubiszewski // *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011.* – Warszawa, 2011. – S. 21–38.

² Kuźniar R. Wprowadzenie. Podstawy polityki zagranicznej RP / R. Kuźniar, K. Szczepanik // *Polityka zagraniczna RP 1989–2002* / [pod red. R. Kuszniara, K. Szczepaniaka]. – Warszawa, 2002. – S. 28.

³ Fedorowicz K. Stosunki polsko-rosyjskie w polskiej polityce wschodniej (1991–2001) / Krzysztof Fedorowicz // *Sprawy Wschodnie.* – 2004. – Nr 1(5). – S. 38.

⁴ Całka M.-J. Polska polityka wschodnia w latach 1989–1997. Proba oceny, nowy wyzwania i perspektywy / M.-J. Całka // *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej.* – 1998. – S. 37.

також декларуючи підтримку відцентрових тенденцій у середині тих же республік, польська дипломатія переважно займала вичікувальну та нейтральну позицію. Ця схема не враховувала обмеженості повноважень республік у міжнародній діяльності, що підважувало засади симетричності в розвитку двосторонніх стосунків.

Із початком демократизації країн Центрально-Східної Європи й особливо з розпадом Радянського Союзу перед Польщею постали серйозні виклики, пов'язані з появою значної кількості незалежних держав, що були її сусідами. І якщо з центральноєвропейськими країнами в неї існували уконституційовані відносини ще з часів Польської Народної Республіки, то з новоутвореними міжнародними суб'єктами досвіду самостійних зовнішньополітичних відносин не було. Тому гостро стояла проблема вироблення чітких засад східної політики, а також визначення, наскільки активно вона повинна проводитися⁵. Першим кроком у цьому напрямі стало прийняття Сенатом РП ухвали у справі східної політики, де зафіксовано визнання сучасних кордонів Польщі остаточними і непорушними, оголошено про підтримку незалежницьких стремлінь радянських республік й особливо розвиток взаємин з Україною, Литвою, Білоруссю⁶.

Під польською східною політикою найперше маються на увазі відносини з такими країнами, як Україна, Білорусь, Росія, менше – балтійськими державами, взаємини з якими мали свої особливості. Решта пострадянських країн не були серед актуальних сфер зацікавлення польської дипломатії. Головним пріоритетом східної політики стала підтримка незалежності та суверенності новоутворених держав, особливо це стосувалося України⁷. Відтак від успіху реалізації польських інтересів у Східній Європі залежала й успішність євроінтеграційної складової політики РП. Така позиція стала фундаментальним принципом не лише для Польщі, а й мала важливе значення щодо підтримки незалежності України. Подібно можна було трактувати польську політику і щодо Білорусі, однак від початку вона не мала такої стратегічної основи, як у випадку з нашою державою.

Україна. Прихід до влади в Польщі демократичних сил у 1989 р. і проголошення незалежності України в 1991 р. означали початок нової ери в українсько-польських відносинах. Перед польською владою, політичними силами та суспільством загалом постала проблема формування довготермінової стратегії щодо сусідньої держави. Протягом століть в українсько-польських відносинах домінувала конфронтаційна складова. Водночас вироблена у 70–80-х роках ХХ ст. дисидентськими колами і польською інтелектуальною елітою в еміграції, що гуртувалася навколо часопису “Культура”, доктрина закликала до українсько-польського порозуміння та співпраці, повалення тоталітарних режимів, непорушності кордонів і підтримки незалежності майбутніх України, Білорусі, Литви тощо. Перейнята опозиційними силами з руху “Солідарність”, після демократичних змін у Польщі та приходу їх

⁵ *Onyszkiewicz J. Polska polityka wschodnia / Janusz Onyszkiewicz // Biuletyn informacyjny PWIN w Przemyślu. – 1996. – Nr 2. – S. 67.*

⁶ *Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 września 1990 r. w sprawie polityki wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej // Polska w Europie. – 1991. – T. 4. – S. 55–56.*

⁷ *Onyszkiewicz J. Polska polityka wschodnia... – S. 69.*

до влади, вона стала домінантною в польському політичному житті та проклала шлях до становлення стратегічних українсько-польських взаємин у новітню добу.

Перші українсько-польські контакти розпочались ще наприкінці горбачовської “перебудови”, коли представники Народного руху України налагоджували контакти з діячами “Солідарності”⁸, а вже згодом взаємини між країнами формально вийшли на міждержавний рівень. Це відбулося 13 жовтня 1990 р. під час візиту міністра закордонних справ Польщі К. Скубішевського до столиці на той час ще радянської України. За наслідками перебування була підписана українсько-польська Декларація⁹. Цей документ містив елементи міждержавного договору. Передусім стверджувалася непорушність кордону між УРСР і Польщею та констатувалася відсутність територіальних претензій між сторонами. Крім цього, зазначалося, що, згідно з принципом самовизначення націй, український і польський народи мають невід’ємне право в умовах повної свободи визначати свій внутрішній та зовнішній політичний статус без втручання зовні, а також прагнення до утвердження між УРСР і РП, як суверенними державами, добросусідських відносин, підтримання та розвитку взаємовигідної співпраці.

2 грудня 1991 р., відразу ж після всеукраїнського референдуму, Польща стала першою державою, яка визнала незалежну Україну. У нових умовах зовнішньополітичне відомство РП сприймало формування суверенних держав на пострадянському просторі в контексті зміцнення незалежності та безпеки власної країни. Водночас налагодження й інтенсифікація міждержавного співробітництва з Україною розглядалися як один із пріоритетних напрямів діяльності польської дипломатії на Сході. У Польщі вбачали в нашій державі важливий чинник регіональної й загальноєвропейської стабільності¹⁰. Тому майже відразу сторони розпочали роботу над розробкою довготермінових аспектів двосторонніх взаємин. Насамперед уже 4 січня 1992 р. країни встановили дипломатичні відносини на рівні посольств. Відтоді дипломатичні кола обох країн розпочали підготовку основного договору про добросусідство та співпрацю, який би ґрунтувався на положеннях раніше підписаної Декларації, але охоплював весь спектр двосторонніх відносин.

Важливим етапом у формуванні нової системи двосторонньої співпраці став перший офіційний візит Президента України Леоніда Кравчука до РП, який відбувся 18–19 травня 1992 р. Підписані у процесі переговорів угоди заклали основу майбутніх взаємин. Одним із засадничих документів серед завізованих президентами Л. Кравчуком та Л. Валенсою був Договір про добросусідство, дружні

⁸ Гевко В. Україна і Польща: до двадцятиліття співпраці / В. Гевко // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / [гол. ред. Л. Алексієвець]. – Вип. 6–7: 20-й річниці Незалежності України присвячується. – Тернопіль, 2011. – С. 154.

⁹ Декларація про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин від 13 жовтня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_176 (12.06.2015).

¹⁰ Стоєцький С. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір. (Історико-політологічне дослідження) / С. Стоєцький. – Київ, 2009. – С. 54.

відносини та співробітництво¹¹. Цією угодою остаточно було засвідчено відсутність територіальних претензій один до одного в держав-підписантів, що, зважаючи на історію конфліктів першої половини ХХ ст., мало неабияке значення у побудові добросусідських відносин. Договір також врегулював становище і функціонування національних меншин у сусідніх державах, що мало для Варшави вагоме значення в розрізі її східної політики. Так, незважаючи на чимало непростих, навіть трагічних, сторінок в історії українсько-польських відносин, Україні й Польщі вдалося в основному пригасити давні упередження та розпочати побудову взаємин на новій добросусідській основі – прагненні подолання спадщини тоталітаризму та входженні до європейського цивілізаційного простору¹². Бажання України і Польщі закріпити стратегічний вимір міждержавної співпраці також пояснювалося спробою віднайти зовнішні противаги російському політичному впливу.

Водночас попри проведення конкретної роботи зі зміцнення міждержавних контактів розширенню торгово-економічної та прикордонної співпраці, розвитку динамічних українсько-польських відносин значною мірою перешкоджала відсутність договірно-правової бази та брак їх інституційного наповнення, а також потреби безпосередньої участі президентів двох держав у питанні побудови стратегічних засад двосторонніх відносин. У цьому контексті сторони опрацьовували механізми взаємодії в межах консультативного комітету на найвищому рівні. Ідея створення органу з координації двосторонніх відносин належала Президентові РП Л. Валенсі та була підтримана українським керівництвом. 12 січня 1993 р. представники президентів підписали протокол про створення Консультативного комітету Президентів України і Республіки Польща (ККП). Згодом, 30 квітня 1993 р., було узгоджено текст Статуту цього комітету¹³, в якому йшлося про завдання новоутвореної структури, аналіз і пропозиції щодо проблем, які виникають у відносинах сусідніх держав, а також між усіма країнами Центральноєвропейського регіону. На переконання сторін, його діяльність мала сприяти покращенню координації спільних дій щодо політичних, економічних, культурних питань, транскордонного співробітництва, боротьби зі злочинністю, а також вирішенню проблем безпеки і військової взаємодії.

Перше засідання ККП відбулося в Києві 24–27 травня 1993 р., де було обговорено пропозиції щодо діяльності експертних груп. Комітет створив аналітичну комісію в галузі безпеки, наголосив на поглибленні економічної співпраці двох держав (розвитку банківського співробітництва, покращенні прикордонних

¹¹ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_172 (12.06.2015).

¹² *Makar J.* Poparcie przez Polską dążeń eurointegracyjnych Ukrainy / Jurij Makar // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5: у 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку // Міжн. зб. наук. праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – С. 108–109.

¹³ *Стрільчук Л.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / Л. Стрільчук: монографія. – Луцьк, 2013. – С. 145.

переходів, розвитку повітряних сполучень, співпраці на ринках третіх країн, у нафтовій промисловості, соціальному забезпечення, співпраці між підприємствами тощо). Наступна зустріч відбулася уже в листопаді 1993 р. у Варшаві, на якій було розглянуто доповідь Комісії експертів із питань національних меншин та питання щодо реалізації домовленостей, досягнутих під час першого засідання ККП у Києві. На рівні експертних середовищ Консультаційний комітет продовжував активну роботу й у наступні роки, особливо це стосувалося проблем політики безпеки. Водночас ККП України і Польщі, як своєрідному механізму “гарячої лінії” між президентами, не вдалося уникнути негативного впливу загальних проблем та суперечностей у взаєминах двох країн. Як результат, в часи президентства Л. Валенси за три роки відбулося лише три пленарні засідання¹⁴. Проте з перспективи майбутніх відносин заснування та діяльність комітету стали вагомим чинником розвитку українсько-польського взаєморозуміння та співробітництва.

Для поглиблення двосторонніх зв’язків велике значення мав офіційний візит до України Президента Польщі Л. Валенси, що відбувся 24–25 травня 1993 р. Одним із головних його результатів стало обговорення функціонування системи європейської безпеки, яка задовольняла б усі зацікавлені держави, та участь у ній країн Центрально-Східної Європи, адже в цей час на порядок денний все частіше виносяться питання розширення Північноатлантичного альянсу. Українська політична еліта не випрацювала чіткої позиції щодо цієї проблеми. З одного боку, виявлялося зацікавлення в розширенні взаємодії з євроатлантичними структурами, а з іншого, зважаючи на позицію РФ, яка різко висловилася проти розширення НАТО на Схід, – Україна починає балансувати на межі Захід–Схід, займаючи обережну позицію. У цьому контексті, намагаючись зменшити вплив Росії через розбудову нового безпекового ландшафту в регіоні, українська сторона запропонувала РП т. зв. “план Кравчука”, представлений у лютому і травні 1993 р., який передбачав створення певного роду зони безпеки та стабільності в Центрально-Східній Європі з об’єднанням держав Центральної Європи, країн Балтії, європейських країн СНД (крім Росії)¹⁵. Ця пропозиція не здобула підтримки Польщі, яка вбачала у формуванні регіональних безпекових структур суперечність стратегічному вибору держави щодо одержання членства в НАТО. Варшава ставила на перше місце співпрацю із західними країнами, що гарантувало підтримку трансформаційних процесів у країні і пришвидшувало процес прийняття її до НАТО та ЄС, а також взаємодію з країнами Вишеградської групи (Чехією, Угорщиною, Словаччиною), що поділяли її стратегічні цілі¹⁶. Співпраця з нашою державою на цьому етапі не

¹⁴ *Стосцький С.* Україна в зовнішній політиці Республіки Польща... – С. 62.

¹⁵ *Максак Г.* Україна–Польща. Історія двосторонніх відносин у контексті глобальних та регіональних питань безпеки / Г. Максак // Українська призма. Між стратегічним партнерством і безпекою. – Київ, 2013. – С. 18–19.

¹⁶ *Гевко В.* Україна і Республіка Польща: від багатосторонньої співпраці до стратегічного партнерства / В. Гевко // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5: у 2 ч.: Україна–Європа–Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку. – Ч. 1: Міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця. – С. 141.

належала до стратегічних пріоритетів зовнішньополітичного курсу РП. Водночас у сфері загальноєвропейської політики безпеки Польща виявляє зацікавленість у євроатлантичній та європейській інтеграції України.

Із другої половини 1993 р. українсько-польські відносини стають помітно стриманішими або, за визначенням українських дослідників В. Глібова і Д. Горуна, прагматичними¹⁷. Бажання української дипломатії закріпити визначення двосторонніх взаємин на рівні офіційних програм та заяв у категорії “стратегічне партнерство” неоднозначно й суперечливо сприймала польська сторона. Президент Л. Валенса в офіційному дискурсі прагнув утримуватися від вживання такого формулювання, проте на урядовому рівні цю формулу активно використовували. У концепції зовнішньополітичного відомства РП у той момент швидше йшлося про рівень відносин, що означувався як “добросусідство” чи “пріоритетність”¹⁸. Такий підхід мав в основі декілька як внутрішніх, так зовнішніх чинників.

На парламентських виборах 1993 р. у Польщі до влади повернулися “посткомуністичні” ліві сили, які сформували парламентсько-урядову коаліцію, що складалася з Об’єднання демократичних лівих сил (SLD) і Польської народної партії (PSL). Уряд Вальдемара Павляка (листопад 1993 – лютий 1995) головні зусилля спрямував на пришвидшене зближення Польщі зі західними структурами. У квітні 1994 р. РП подала офіційну заявку на вступ до ЄС, а також проводила тісну співпрацю з НАТО через залучення до численних програм альянсу. Водночас східній політиці Польщі бракувало стратегічної ініціативи, і вона вибудовувалася швидше як відповідь на геополітичну ситуацію в регіоні, насамперед пов’язану з політикою безпеки¹⁹.

Польській дипломатії довелося не раз констатувати брак помітних успіхів у процесі політичних та економічних реформ в Україні²⁰, що додавало інертності українсько-польським відносинам. Висловлювались побоювання, що надто тісна співпраця з менш афільованою в євроінтеграційні та трансформаційні процеси Україною могла вплинути на швидкість набуття Польщею членства у відповідних організаціях. Сприяв такій позиції і брак чіткої геостратегічної визначеності зовнішньої політики нашої держави, що полягав у формуванні концепції “багатовекторності”. Основні параметри такої політики було закладено в Постанові Верховної Ради від 2 липня 1993 р. “Про головні напрями зовнішньої політики України”. У документі визначено основні групи національних інтересів, головні засади, напрями та пріоритети зовнішньої політики. Зокрема зазначалося: “У зв’язку

¹⁷ Глібов В. Українсько-польські відносини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / В. Глібов, О. Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 17.

¹⁸ Стоцький С. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України / С. Стоцький // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3(12). – С. 153–154.

¹⁹ Стрільчук Л. Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства... – С. 146.

²⁰ Wystąpienie Ministra Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Olechowskiego na posiedzeniu Komisji Spraw Zagranicznych Senatu Rzeczypospolitej Polskiej na temat głównych elementów Polskiej Polityki Wschodniej (Warszawa, 17 lutego 1994 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1994. – Nr 1. – S. 46.

з особливостями історичного розвитку і специфікою геополітичного і гео економічного положення України домінантою двосторонніх відносин з прикордонними державами є українсько-російські відносини. Для України вони є стосунками особливого партнерства... Протидіючи будь-яким територіальним претензіям чи спробам втручання у свої внутрішні справи, Україна вживатиме всіх заходів для переведення стосунків з Росією в русло справжнього добросусідства, взаємоповаги і партнерства. Україна спрямовуватиме свої зовнішньополітичні зусилля на те, щоб стати надійним мостом між Росією і країнами Центрально-Східної Європи²¹. Водночас щодо Польщі та сусідніх держав на Заході зафіксована необхідність підтримання військово-політичної і соціально-економічної стабільності в регіоні, що випливало з національних інтересів України в галузі безпеки. Вказувалось також на прагнення розвивати рівноправні відносини з країнами ЄС та США, нарощувати рівень своєї участі в Раді Північноатлантичного співробітництва та Північноатлантичній асамблеї. Серед найбільш чітко визначених завдань зовнішньої політики України обґрунтовувалось прагнення стати повноправним членом Ради Європи та розвивати свою зовнішньополітичну активність на субрегіональних напрямках, зокрема щодо входження у структури Центральноєвропейської ініціативи й підтримки контактів із Вишеградською групою²².

Вагомим чинником послаблення українсько-польських взаємин було питання ліквідації ядерного арсеналу колишнього СРСР, який перебував на території України. Зволікання українського керівництва з вирішенням цієї проблеми обернулося тимчасовою міжнародною ізоляцією. У цьому контексті Польща, як союзник Заходу, прагнула розвивати стратегічні відносини з Україною лише після набуття нею без'ядерного статусу, здійснюючи тим самим додатковий політичний тиск на нашу державу. Водночас підписання 14 січня 1994 р. президентами України, Росії і США в Москві Меморандуму про виведення з території України ядерних боєголовок у короткотерміновій перспективі не вплинуло на стриманість у відносинах української і польської сторін. Уряд В. Павляка продовжував шукати формулу наповнення східної політики через порозуміння з РФ, відсуваючи взаємини з Україною і Білоруссю на другий план²³. Як удар, спрямований проти національних інтересів та несумісний з утвердженням стратегічних відносин між державами, сприйнято Україною підписання в 1993 р. польсько-російської угоди про будівництво газопроводу через Білорусь і Польщу в обхід території України.

Суттєво впливала на українсько-польські відносини й позиція РФ. Польща висловлювалася за рівноправну двосторонню співпрацю з Росією і, незважаючи на політичні непорозуміння, торгово-економічне співробітництво динамічно розвивалося. Однак попри численні консультації та спроби порозуміння Варшава й Москва так і не дійшли компромісу в питанні розширення Північноатлантичного альянсу. Крім цього,

²¹ Постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 "Про основні напрями зовнішньої політики України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

²² Там само.

²³ *Стрільчук Л.* Україна–Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства... – С. 147.

польське керівництво занепокоїли опубліковані фрагменти нової російської воєнної доктрини й неолімперські вияви в зовнішній політиці, наприклад, тези щодо “особливих інтересів” на пострадянському просторі, зокрема і щодо України. Ці території розглядалися як “природна зона міждержавної інтеграції Росії”, а пострадянським країнам нав’язувався альтернативний до західного євразійський об’єднавчий вектор, що вписувався у т. зв. “багатополярну модель глобалізації” як таку, що відповідала національним інтересам Росії. Примітно, що на відміну від європейських структур, до яких держави прагнуть долучитися з власної ініціативи, інтеграційні проекти на пострадянському просторі ґрунтувались на політиці тиску з боку Москви²⁴.

Як зазначалося, підтримка незалежності та суверенності новоутворених держав була наріжним каменем польської східної політики. Побоюючись посилення впливів Росії на сусідні з Польщею країни, насамперед Україну, польська дипломатія під керівництвом міністра закордонних справ Анджея Олеховського розпочала активну діяльність у напрямі розвитку українсько-польських відносин. Візія цих взаємин будувалася на баченні Києва, на взамін Москви, як основного партнера Варшави на Сході²⁵. Пожвавлення українсько-польських відносин проходило на тлі російсько-білоруського зближення.

З 1994 р. відбувається потепління у двосторонньому діалозі, зокрема і в питаннях безпеки. Позиція Варшави щодо активізації відносин була пов’язана зі зменшенням критики з боку західних країн щодо України та її прогресом у відносинах із НАТО. Відбувалося напрацювання важливих двосторонніх документів. У березні 1994 р. підписано Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства²⁶. У документі вперше заявлено про стратегічний вимір двосторонніх відносин і зроблено особливий акцент на прагненнях обох країн сприяти зміцненню безпеки в Центральній-Східній Європі та стабілізації політичної ситуації в регіоні. Тоді ж підписано Угоду між Урядом України й Урядом РП про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій²⁷. Так на офіційному рівні був започаткований діалог щодо нівелювання наслідків минулих конфліктів, які розпалювали міжнаціональний антагонізм.

Підтримуючи Україну на шляху трансформації, польські політичні еліти прагнули допомогти їй у поглибленні відносин із західними структурами як у межах загальноєвропейської інтеграції, так і з долученням до регіональної співпраці.

²⁴ Троян С. Україна у контексті російської візії інтеграції / С. Троян // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3: Серія: Історія, міжнародні відносини. – Тернопіль, 2009. – С. 64.

²⁵ Czachor R. Miejsce Federacji Rosyjskiej w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / Rafał Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – № 2. – S. 116.

²⁶ Декларація Міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про принципи формування українсько-польського партнерства від 21.03.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_072 (18.06.15).

²⁷ Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про збереження місць пам’яті і поховання жертв війни та політичних репресій від 21.03.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_014 (18.06.15).

Польща активно сприяла бажанню України приєднатися до регіональної організації Центральноєвропейської ініціативи, а також розпочати конкретну співпрацю із субрегіональним формуванням – Вишеградською групою. За підтримки польського уряду в червні 1994 р. Україна підписала Угоду про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом, а згодом, у вересні 1995 р., стала членом Ради Європи.

Активізації зазнала військово-політична співпраця Польщі й України. Із приходом до влади в Україні у 1994 р. Леоніда Кучми вдалося покращити відносини з Росією, що дозволило розпочати двосторонній діалог, а згодом перейти до конкретних військових завдань у взаємодії з НАТО. Україна першою з країн СНД у лютому 1994 р. приєдналася до програми НАТО “Партнерство заради миру”. Реалізуючи завдання гарантування спільної безпеки й оборони, польські й українські військові з’єднання були задіяні в навчаннях НАТО “Міст співпраці–1994”, що відбулися в Польщі²⁸. Водночас заяву України про відсутність намірів протистояти розширенню НАТО на Схід, на відміну від Росії, позитивно сприйняла польська дипломатія. Так у ставленні до просування альянсу на Схід, що було одним із стратегічних завдань зовнішньої політики РП, позиції сусідніх держав поступово зближувалися.

Посилення двостороннього діалогу в українсько-польських відносинах, що намітилося в 1994–1995 рр., активізувалось у 1996 р., коли відбулося чимало важливих зустрічей на найвищому рівні та було підписано низку міждержавних документів, які поступово вивели взаємини України і Польщі в категорію стратегічного партнерства.

Отже, на початковому етапі, в 1990–1995 рр., українсько-польські відносини можна схарактеризувати як час формування нормативної та інституційної бази відносин, визначення напрямів і можливостей для співпраці. Незважаючи на брак чіткої стратегічної ініціативи щодо України, що було притаманно східній політиці Польщі в окремі періоди, країнам вдалося закласти важливі основи розвитку добросусідської співпраці. У середині 90-х років ХХ ст. українсько-польські дипломатичні та політичні відносини починають трансформуватися у відносини стратегічного партнерства.

Росія. Важливе значення для РП мала побудова партнерських стосунків із Росією. Після закінчення “холодної війни” на фоні глибокої трансформації геополітичної ситуації в Європі у польсько-російських відносинах розпочалися процеси системних перемін. Керівництво РФ неодноразово наголошувало на великій значимості для власних національних інтересів всієї Центрально-Східної Європи та Польщі зокрема, яка була одним із головних міжнародних гравців у цьому регіоні. Водночас, як уже відзначено, польське керівництво розглядало налагодження стабільних, рівноправних і добросусідських відносин з Україною, Росією та Білоруссю в контексті практичного втілення заходів щодо євроатлантичної інтеграції. Відтак традиційно складні та непередбачувані відносини з РФ набували для Польщі стратегічного значення.

У 1991–1992 рр. польські політичні кола побоювалися, що офіційна Москва знову вдаватиметься до дій для втягнення РП у свою орбіту впливу. Активізація

²⁸ Чорна Н. Польсько-українські відносини в контексті інтеграції Польщі до НАТО та ЄС / Н. Чорна // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2: Серія: Історія, міжнародні відносини. – С. 151.

прозахідних настроїв у Польщі значною мірою зумовлювалася традиційним прагненням влади дистанціюватися від Росії. Керівництво держави, яке в основному представляло собою вихідців з опозиційної “Солідарності”, традиційно бачило у РФ країну з непередбачуваним політичним розвитком та міцними імперськими традиціями, здатну дестабілізувати ситуацію в регіоні. Вони виступали за обережний й обмежений діалог із Москвою. Тому зовнішньополітичному відомству залежало зафіксувати такий стан речей, який би засвідчував, що Польща вже за жодних обставин не перебуватиме у сфері російських інтересів²⁹. І лише після цього можна було вибудовувати більш активну зовнішню стратегію. У цьому контексті євроатлантична інтеграція була одним з елементів безпекової політики. Примітно, що сама РФ на початкових етапах свого існування не мала виробленої чіткої стратегії щодо країн Центрально-Східної Європи. Російське зовнішньополітичне відомство не мало спеціалістів, достатньо обізнаних у польських справах, оскільки все, що відбувалося до цього по лінії СРСР–Польща, ґрунтувалося на міжпартійних контактах і передавалося партійними каналами³⁰. Крім цього, у відносинах РП і РФ існувало чимало проблем, які залишилися у спадок від Радянського Союзу та були наслідком належності Польщі до Східного блоку. Зокрема це стосувалося присутності Північної групи військ колишнього СРСР на території РП³¹.

Двосторонні відносини Польщі й Росії були встановлені ще до розпаду СРСР. У межах концепції “двох шляхів” під час візиту К. Скубішевського до Москви 10 жовтня 1990 р. було підписано Декларацію про дружню і добросусідську співпрацю³². Погоджено продовжити роботу над формуванням нормативно-правової бази двосторонніх відносин у політичній та економічній сферах. Проте треба зазначити, що до кінця 1991 р. головним партнером Польщі на Сході залишався Радянський Союз, а не Росія.

РП визнала РФ як самостійну державу в кінці грудня 1991 р.³³, а з початку 1992 р. розпочалася робота з підготовки міжнародно-правових угод із Росією відповідно до нової геополітичної ситуації. Польща у двосторонніх відносинах із РФ намагалася насамперед одержати статус партнера, суверенні інтереси якого Москва повинна поважати. Наслідком зусиль польської дипломатії стало укладання під час офіційного візиту Президента РП Л. Валенси до російської столиці 22 травня

²⁹ *Onyszkiewicz J.* Polska polityka wschodnia... – S. 68.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Земба Р.* Отношения Польши с Российской Федерацией / Рышард Земба // *Российско-польские отношения в зеркале геополитических концепций: Избранные статьи польских экспертов* / [под ред. С. Беленя, А. Скшипика, Д. Карнаухова, О. Петровской; пер. с пол. Л. Бондарь, М. Корзо]. – Москва, 2015. – С. 90.

³² *Deklaracja o przyjaźni i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republika Radziecką* – Moskwa, 16 października 1990 r. // *Zbiór Dokumentów*. – 1990. – № 4. – S. 20–24.

³³ *Uchwała 170/91 Rady Ministrów. W sprawie uznania przez RP Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kyrgystanu, Republiki Mołdawii, Republiki Tadżykistanu i Republiki Uzbekistanu* // *Zbiór Dokumentów*. – 1992. – Nr 2. – S. 15–17.

1992 р. Договору “Про дружню та добросусідську співпрацю”³⁴. Угода містила висловлені офіційні наміри сторін вибудувувати відносини на засадах довіри, дружби та рівноправного партнерства, з повагою до суверенітету та непорушності кордонів, територіальної цілісності, а також зобов’язаннями не втручатися у внутрішні справи країн. Проте протилежні зовнішньополітичні цілі й інтереси (різні плани Польщі та Росії щодо регіонального простору спільного сусідства (особливо України і Білорусі), названих Росією “близьким закордонням”, неоімперські тенденції в російській зовнішній політиці, що виявлялися щодо Польщі у спробах обмеження суверенних рішень її органів влади (наприклад, вступ до НАТО, різниця в інтерпретації історії)) засвідчили, що на практиці важко було б назвати ці стосунки такими, що відповідають принципам і духу угоди³⁵. Тодішній міністр закордонних справ РП К. Скубішевський відзначав: “Час від часу в Москві давав про себе знати підхід, згідно з яким держави, на зразок Польщі, не могли бути визнані повноцінними партнерами Росії. Такий підхід був спричинений російським імперіалізмом і тяжіє над нашими відносинами”³⁶.

Водночас у спільній декларації сторін за наслідками візиту польського президента засуджувалась антигуманна сутність комуністичного режиму, який наніс непоправної шкоди народам Росії і Польщі. Іншим позитивним наслідком для РП був підписаний договір про виведення військ РФ із території Польщі, яке тривало весь 1992 р. й остаточно закінчилося восени 1993 р.

Загалом у 1992–1993 рр. президенти РФ Б. Єльцин і РП Л. Валенса та дипломатичні служби обох країн намагалися продовжити напрацьований у попередній період стиль відносин. Наголошувалася спільна зацікавленість Польщі та Росії у проведенні глибинних політичних й економічних реформ. Водночас ставало все зрозуміліше, що стратегічні інтереси держав не збігаються. Вперше це виявилось після підписання Президентом РП 2 листопада 1992 р. документа про принципи польської політики безпеки, в якому декларувався вступ до Північноатлантичного альянсу. Йшлося про остаточне відкинення польськими політиками концепції “військової нейтральності” та виходу країни з ніші “сірої”, або “буферної”, зони безпеки, в якій Польща опинилася з іншими державами Центрально-Східної Європи після припинення дії угоди Варшавського договору та краху Східного блоку³⁷.

Вступ до НАТО і ЄС польська сторона розглядала також як можливість позбутися впливів та загроз із боку Росії, а також гарантії проведення більш незалежної східної політики щодо сусідів, які становили для неї геостратегічний інтерес. Відповідно курс

³⁴ Договор между Российской Федерацией и Республикой Польша о дружественном и добрососедском сотрудничестве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.lawru.info/base28/part3/d28ru3320.htm> (22.06.2015).

³⁵ *Cesarz Z. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku / Zbigniew Cesarz // Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty / [pod red. Andrzeja Antoszewskiego, Antoniny Kolodii i Krzysztofa Kowalczyka]. – Wrocław, 2010. – S. 351.*

³⁶ Цит. за кн.: *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений: 90-е годы XX века – первое десятилетие XXI века / Н. Бухарин. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2013. – С. 15.

³⁷ *Cesarz Z. Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku. – S. 347.*

Варшави на інтеграцію в західні інституції від початку неоднозначно сприймали у РФ, яка позиціонувала себе як важливий “незалежний політичний центр прийняття рішень”, національні інтереси якого розповсюджувались зокрема й на колишні країни соціалістичного табору. Розбіжності між Польщею та Росією підсилювала відмінна цивілізаційна належність (історична, культурна, релігійна). Тому відверте прагнення поляків до поєднання із західною цивілізацією спричиняло в Росії, навіть у політиків із проєвропейською орієнтацією, брак розуміння чи навіть роздратування³⁸. Вказані проблеми визначили характер двосторонніх відносин і в наступні роки.

Російська дипломатія виступала за збереження наявної архітектури відносин на теренах Центрально-Східної Європи, сформувавши суть своєї політики в тому, щоб держави регіону не перебували під впливом ні НАТО, ні Росії. МЗС РФ, намагаючись заблокувати поступ колишніх країн Варшавського договору в НАТО, розповсюдило заяву про те, що співпраця Росії з Північноатлантичним альянсом набагато вагоміша для європейської безпеки, ніж приєднання нових членів. Погрози також стосувалися можливості заморожування співпраці поміж РФ і НАТО, бо розширення останнього розглядалося однозначно антиросійським актом³⁹. Так країнам Центрально-Східної Європи відводилася роль т. зв. “сірої” зони між Сходом і Заходом⁴⁰. Проте, якщо прагнення Польщі до вступу в НАТО визначалося як таке, що категорично суперечить російським національним інтересам та загрожує державній цілісності й незалежності, то претензії проти її інтеграції в ЄС були менш категоричними⁴¹. Зрештою, програму інтеграції польські еліти реалізовували надзвичайно послідовно, незважаючи на зміну урядів та протести російської дипломатії. Це вдалося зробити в ситуації послаблення російських структур влади, яка в силу внутрішньополітичних протиріч та економічних негараздів на той момент не могла ефективно блокувати цей процес⁴².

Прикладом може слугувати факт, що під час візиту Б. Єльцина до Варшави в серпні 1993 р., під впливом переговорів із Л. Валенсою він визнав право Польщі самій вирішувати питання приєднання до НАТО, що означало, що Росія не заперечує щодо розширення альянсу на Схід. Однак згодом МЗС РФ, по суті, спростувало заяву власного президента, зазначивши, що йшлося про позитивне сприйняття інтеграції Польщі зі Заходом і не стосувалося військових союзів, час існування яких уже минув⁴³. Зрештою, незалежна політика Польщі призвела до похолодання у відносинах двох держав. Російська сторона у відповідь на пропозицію партнерства, без огляду на ситуацію довкола вступу РП у НАТО, виступила за надання обопільних гарантій безпеки останній від Заходу та Росії, за її відмову

³⁸ *Fedorowicz K.* Stosunki polsko-rosyjskie w polskiej polityce wschodniej (1991–2001) – S. 39.

³⁹ *Ibidem.* – S. 42.

⁴⁰ *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 15.

⁴¹ *Чорна Н.* Трансформація польсько-російських відносин у світлі реалізації Польщею стратегії інтеграції до Європейського Союзу / Н. Чорна // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. Алексієвць]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 4: Серія: Історія, міжнародні відносини. – С. 85.

⁴² *Cesarz Z.* Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku. – S. 347.

⁴³ *Бухарин Н.* Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 19.

від приєднання до альянсу. Звісно, така позиція категорично не влаштувала польське керівництво.

Загалом загострення конфлікту стратегічних інтересів обох країн збіглося з кризою на рубежі 1993–1994 рр. східної політики ПР. Після приходу вкінці 1993 р. польських лівих до влади, вони спробували розвинути добросусідські відносини з Росією. Висловлювалися погляди щодо різних рівнів реалізації національних інтересів у співпраці зі східними партнерами. У березні–квітні 1994 р. прем'єр В. Павляк та голова Сейму Юзеф Олекси відвідали з робочими візитами Москву. Однак позиція в цьому питанні керівництва РФ була жорсткою, і, не маючи серйозних партнерів серед політичних партій Росії, зупинити процес охолодження міждержавних стосунків ліви не змогли. У той же час польські політики, боячись звинувачень у русофільстві, активно намагалися демонструвати польському суспільству відсутність сталих зв'язків із Москвою та прихильність до Заходу⁴⁴.

Однією з причин польсько-російського непорозуміння на політичному рівні був значною мірою негативний історичний досвід двох народів і принципово різна ідеологічна інтерпретація історії. Погіршували відносини Варшави та Москви й різні підходи до взаємин з Україною. Польща однією з перших визнала незалежність України і стосунки обох держав продовжували розвиватися. У 1993 р. радник Бориса Єльцина з політичних питань Сергій Станкевич перестеріг польську владу від тісної політичної та економічної співпраці з Україною, назвавши її сферою пріоритетного впливу Росії. Водночас РФ прагнула довести українській стороні, що Польща не позиціонує Україну серед своїх основних стратегічних інтересів⁴⁵.

Проте погіршення політичних відносин не вело до автоматичного згортання економічної співпраці. Польсько-російські стосунки насамперед реалізовувалися в торгово-економічній сфері. Обширні економічні зв'язки, які свого часу склалися між Польщею та Радянським Союзом, продовжували динамічно розвиватися за нових умов⁴⁶. Чи не найважливішим напрямом реалізації економічних відносин сторін було співробітництво в енергетичній галузі. Польща, яка була потужним споживачем російських енергоносіїв та одночасно важливим їх транзитером до країн Західної Європи, поставила перед собою завдання використати географічне розташування для отримання не лише короткотермінових, але й довготермінових економічних та політичних дивідендів. Зокрема про це можна говорити в контексті підписання в 1993 р. договору між РП і РФ про будівництво польської ділянки газопроводу Ямал–Європа, яке польський прем'єр Ганна Сухоцька через важливість для своєї країни оголосила “контрактом століття”. Водночас в Україні, яка до цього проводила 100 % транзиту російського газу в Європу, сприйняли цю звістку, як зраду з боку поляків стратегічного партнерства й антиукраїнський акт⁴⁷.

⁴⁴ Яковлева І. Зовнішньополітичні чинники формування партійно-політичної системи Республіки Польща / І. Яковлева // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / [кер. авт. кол. С. Ківалов; відп. за вип. Л. Кормич]. – Одеса: “Фенікс”, 2009. – С. 315.

⁴⁵ Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 20.

⁴⁶ Чорна Н. Трансформація польсько-російських відносин... – С. 84.

⁴⁷ Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 20.

Однією з центральних вимог, на виконанні яких наполягала Росія, була також реалізація особливої стратегії відносин між ЄС та Калінінградською обл. РФ. Російське керівництво намагалося не допустити будь-яких негативних наслідків, до яких могло призвести перетворення найбільш західної області федерації у відособлений від решти території анклав⁴⁸.

Потягом 1994–1995 рр. напруженість у відносинах Польщі та Росії продовжувала спостерігатись. Основні зовнішньополітичні ініціативи польської дипломатії щодо РФ співвідносились із політикою щодо НАТО, ЄС, США. Росія також продовжила намагання блокувати курс Варшави до НАТО, вважаючи це загрозою національним інтересам. Це позначилося і на відносинах керівництва обох держав. Зокрема у відповідь на те, що Б. Єльцин не приїхав у серпні 1994 р. на відзначення 50-річчя Варшавського повстання та в січні 1995 р. на святкування звільнення радянською армією німецького концтабору Аушвіц в Освенцімі, Л. Валенса у травні 1995 р. не взяв участі у святкуванні в Москві 50-річчя перемоги у Другій світовій війні⁴⁹. І лише після приходу до влади в 1995 р. Президента Александра Квасневського польсько-російська міжнародна співпраця одержала новий поштовх.

Отже, РП була зацікавлена в розвитку рівноправного й різностороннього політичного та торгово-економічного співробітництва з РФ. Договірні-правова й інституційна база польсько-російських відносин, а також особливості міждержавних контактів на найвищому та урядовому рівнях засвідчили неабиякий потенціал двосторонніх взаємин, насамперед економічних. Водночас відмінності в підходах до проблеми політики безпеки щодо країн Центрально-Східної Європи, в основі яких лежали глибинні цивілізаційні й геостратегічні протиріччя, поступово призвели до значного охолодження у відносинах Польщі та Росії.

Білорусь. Аналізуючи розвиток польсько-білоруських взаємин, треба зазначити, що Республіка Білорусь відігравала для Польщі значно меншу геополітичну роль порівняно з Україною та Росією⁵⁰. Уже перші зовнішньополітичні контакти засвідчили складність у налагодженні двосторонньої взаємодії. Опозиційні сили у БРСР, представлені Білоруським народним фронтом “Відродження”, не відзначалися монолітністю і консолідованою протидією комуністичному режиму. Натомість владні еліти були тісно пов’язані зі союзним керівництвом. Не менш важливим був й той факт, що як провладні, так і частина опозиційних сил не бачили перспективи зближення з Польщею, вважаючи, що це нестиме загрозу колонізації населення на заході країни. Водночас процесу налагодження добросусідських взаємин перешкоджало функціонування в суспільній свідомості обох народів цілого комплексу історичних міфів і стереотипів. Для білоруської сторони неприйнятною також була поширена в польському суспільстві думка про відсутність власних історичних

⁴⁸ Чорна Н. Трансформація польсько-російських відносин... – С. 85.

⁴⁹ Czachor R. Miejsce Federacji Rosyjskiej w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / Rafał Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – Nr 2. – S. 116; Бухарин Н. Россия–Польша: Опыт двадцатилетних отношений... – С. 26.

⁵⁰ Czachor R. Miejsce Republiki Białoruś w polskiej polityce wschodniej. Bilans 20-lecia / R. Czachor // Wrocławski Przegląd Międzynarodowy. – 2011. – Nr 2. – S. 133.

державних традицій, коли державотворча спадщина Великого князівства Литовського приписувалася лише Литві⁵¹.

Складність у налагодженні відносин Польщі й Білорусі виявилася ще під час офіційного візиту очільника МЗС РП К. Скубішевського в кінці 1990 р. до СРСР. Програма перебування передбачала зустрічі, крім керівництва Радянського Союзу, також із представниками Росії, України та Білорусі. Зустріч польського міністра в Мінську закінчилася до певної міри дипломатичним непорозумінням, оскільки не було підписано Декларації “Про принципи та основні напрямки розвитку польсько-білоруських відносин” (аналогічні документи до цього підписано з РФСР та УРСР). Білоруська сторона прагнула зафіксувати в Декларації юридичне врегулювання питання щодо польсько-білоруського кордону й етнічної належності земель Білостоцького воєводства РП, що було неприйнятним для поляків⁵². Серед причин невдалих переговорів дослідники також відзначають значний вплив офіційної Москви на політичний та економічний розвиток Білорусі, що не сприяло зближенню позицій польської й білоруської сторін⁵³. Зважаючи на вказані обставини та низку інших чинників, практично до кінця 1991 р. польсько-білоруські відносини суттєвих змін не зазнали. Так, політика “двох шляхів” щодо Білорусі виявилася на практиці неефективною⁵⁴.

Позитивні зміни в польсько-білоруських взаєминах намітилися відразу після серпневого путчу в Москві. Білоруська влада обережно визнала можливість майбутньої інтеграції до європейських структур. Водночас у Польщі констатували потребу підтримки демократичних прагнень Білорусі на шляху до Європи. Ще більш розширилися можливості двосторонньої взаємодії після проголошення 25 серпня 1991 р. незалежності Республіки Білорусь, коли країна одержала можливість проводити самостійну зовнішню політику. Водночас для польського уряду в контексті перспектив майбутніх відносин із сусідами важливою була незворотність вибраного, зокрема Білоруссю, шляху. Так, в ухвалі Сейму РП від 31 серпня 1991 р. висловлювалася надія, що РБ й надалі проводитиме демократичні перетворення, які сприятимуть розвитку добросусідства та міжнародної співпраці обох держав⁵⁵. У жовтні у Варшаві також відбулося підписання Декларації про добросусідство, взаєморозуміння та співробітництво.

РП визнала незалежність Республіки Білорусь 27 грудня 1991 р.⁵⁶ Польсько-білоруські відносини одержали новий поштовх, бо зусилля польського керівництва,

⁵¹ *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.): дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.02 / Бориняк Олег Констянтинович. – Львів, 2011. – С. 37.

⁵² *Czachor R.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011: studium politologiczne / Rafał Czachor. – Polkawice, 2011. – S. 69.

⁵³ *Burant S.* Polska polityka wschodnia – granice możliwości / Stefan Burant // *Polska w Europie.* – 1996. – Т. 22. – S. 87–88.

⁵⁴ *Dębski S.* Stosunki polsko-białoruskie – stan obecne i perspektywy / Sławomir Dębski // *Pol-ska i Białoruś* / [pod red. A. Ebercharda i U. Ułachowicza]. – Warszawa, 2003. – S. 12.

⁵⁵ Ухwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 31 sierpnia 1991 r. w sprawie ogłoszenia niepodległości Białorusi // *Monitor Polski.* – 1991. – Poz. 26.

⁵⁶ Ухwała 170/91 Rady Ministrów. W sprawie uznania przez RP Republiki Armenii, Republiki

спрямовані на налагодження зовнішньополітичних взаємин, підтримала білоруська сторона, що характеризувалося як розширення політичних і торгово-економічних взаємин. Зокрема на першому етапі в 1992–1995 рр. відбувалася поступова розбудова нормативно-правової бази двосторонніх відносин та інтенсифікація контактів на міжурядовому рівні. Цей період доцільно означити як час активної взаємодії й обміну думками щодо майбутнього двосторонніх відносин, про що свідчать низка зустрічей на найвищому рівні та міжпарламентська діяльність РП і РБ⁵⁷.

Після встановлення дипломатичних відносин із Польщею в березні 1992 р. Білорусь стала третьою країною колишнього СРСР (після України і Литви), з якою польський уряд уклав міждержавні договори. Низка зустрічей глав урядів РП Я. Ольшевського і РБ В. Кебіча протягом 1992 р. засвідчили значну зацікавленість сторін у співпраці країн на рівноправних засадах. Окрім цього, обговорювалися заходи, спрямовані на ослаблення політичної та економічної залежності Білорусі від Росії, зокрема надання морських портів у Гдині РБ, яка не мала власного виходу до моря, задля розширення її можливостей ведення більш незалежної зовнішньоекономічної діяльності; зміцнення енергетичної безпеки через забезпечення потреб білоруської економіки польським вугіллям тощо⁵⁸.

Підтвердженням поглиблення відносин між Польщею та Білоруссю стало підписання Головою Верховної Ради РБ Станіславом Шушкевичем та Президентом РП Лехом Валенсою в червні 1992 р. Договору про добросусідство та приязну співпрацю⁵⁹, який підтверджував непорушність наявного між країнами кордону й зобов'язував формувати взаємини на принципах взаємоповаги, добросусідства та партнерства. Польська дипломатія подбала також і про один зі своїх стратегічних інтересів східної політики – захист прав національної польської меншини. У цьому контексті розпочато роботу над підготовкою документів, які б регламентували функціонування національних меншин, розбудову контрольно-пропускних пунктів на кордоні та його перетин⁶⁰. Після укладення договору польський президент відзначив, що підписання цього документа завершило період налагодження відносин між двома суверенними й демократичними державами та засвідчило їх прихильність демократичним традиціям. Згодом у Варшаві відкрито посольство РБ, що стало першим дипломатичним представництвом Білорусі за кордоном⁶¹.

Ażerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kyrgystanu, Republiki Moldawii, Republiki Tadżykistanu i Republiki Uzbekistanu // Zbior Dokumentów. – 1992. – Nr 2. – S. 15–17.

⁵⁷ *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 50.

⁵⁸ *Czachor R.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011... – S. 71.

⁵⁹ Договор между Республикой Беларусь и Республикой Польша о добрососедстве и дружественном сотрудничестве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polski.pro/index/quot_dogovor_mezhdu_rb_i_rp_o_dobrososedstve_i_druzheljubnom_sotrudnichestve/0-95 (25.06.2015).

⁶⁰ *Jakimowicz R.* Stosunki polsko-białoruski w latach 1992–2003 (wybrane aspekty polityczne i gospodarcze) / Robert Jakimowicz // *Zeszyte Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie.* – 2007. – Nr 749. – S. 23.

⁶¹ *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 55.

З іншого боку, попри інтенсифікацію двохсторонніх контактів вони не одержали якісного прориву. Відносини РП із РБ не були позбавлені проблем і непорозумінь. Виглядало, що польська сторона не повністю розуміла тодішню ситуацію в Білорусі. Найчастіше це було пов'язано з відсутністю чіткої основи для політичного діалогу, обумовленої різновекторністю білоруської зовнішньої політики та стійким прагненням білоруських еліт до зближення з Росією⁶². Прикладом може слугувати підписання 20 липня 1992 р. білорусько-російських міждержавних договорів. Польська сторона із занепокоєнням сприйняла поглиблення міждержавної співпраці РБ і РФ, відзначаючи зацікавлення Польщі в повній незалежності Білорусі, а також прагнення стати для неї партнером, який би поєднував її з Європою. Примітно, що білоруська влада своє геополітичне становище розглядала в якості посередника між Сходом та Заходом і щодо взаємин із Москвою ідеальне вирішення ситуації вбачала у проведенні “політики рівноваги”⁶³. До того ж польське трактування спричинило гостру критику в Росії, яка вказувала, що як незалежна держава РБ може укласти будь-які договори на різних рівнях двосторонніх відносин.

Важливе значення у стосунках Польщі й Білорусі мав візит 28–29 червня 1993 р. до Мінська Л. Валенси. Однак загальний фон польсько-білоруської співпраці в 1993–1994 рр. давав підстави говорити про його поступове охолодження. Наприклад, міністр закордонних справ РП Анджей Олеховський, виступаючи 17 лютого 1994 р. на засіданні комісії зовнішньополітичних відносин Сенату, відзначав прагнення Польщі мати з Білоруссю добросусідські стосунки, однак акцент у розвитку цього співробітництва радив робити на економічній та культурній сферах⁶⁴. Особливе занепокоєння в польського уряду спричинило приєднання РБ у грудні 1993 р. до Договору про колективну безпеку (згодом ОДКБ (Організація договору про колективну безпеку)), який Росія намагалася подавати як реальну альтернативу НАТО в регіоні.

Неабияк на польсько-білоруські відносини вплинули внутрішньополітичні зміни в обох країнах. Сформована після чергових виборів у польському Сеймі коаліція SLD і PSL наголошувала на стриманості у взаєминах із РБ. Це призвело до втрати ініціативи щодо відносин із Білоруссю та браку ідей у східній політиці Польщі загалом. У зв'язку з чим уряд В. Павляка критикували за спроби встановити особливі відносини з РФ і паралельне припинення активної закордонної політики щодо України та Білорусі⁶⁵.

Іншим чинником, який погіршував розвиток польсько-білоруської співпраці, була тенденція до посилення авторитарного управління у РБ та зокрема обрання в липні 1994 р. Президентом Олександра Лукашенка – активного прихильника тісної інтеграції з Росією. Зустріч Олександра Лукашенка з новим Президентом Польщі Александром Квасневським, яка відбулася 27 березня 1996 р., була ознайомчою

⁶² *Czachor R.* Miejsce Republiki Białoruś w polskiej polityce wschodniej... – S. 135.

⁶³ *Ejusedem.* Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991–2011... – S. 74–75.

⁶⁴ *Тихомиров А.* Отношения Беларуси с соседними государствами Центральной и Восточной Европы (Польшей, Литвой, Латвией) в 1991–2001 гг. [Електронний ресурс] / А. Тихомиров. – Режим доступу: http://library.by/portalus/modules/belarus/print.php?subaction=showfull&id=1141347534&archive=1291800676&start_from=&ucat=20& (22.06.2015).

⁶⁵ *Бориняк О.* Польсько-білоруські відносини (1991–2004 рр.). – С. 55.

і не принесла особливих зрушень у розвиток двостороннього співробітництва. Зрештою, якість цих відносин остаточно погіршилася після проведення в Білорусі в листопаді 1996 р. референдуму із внесення змін до Конституції, які значно розширювали повноваження президента⁶⁶.

Так, упродовж першої половини 90-х років ХХ ст. було закладено основу міждержавних взаємин двох країн: започатковано дипломатичне співробітництво, відбувалися періодичні візити вищих посадових осіб із метою узгодження та розвитку політичних, економічних і міжнаціональних відносин. Однак загалом взаємини з РБ не були пріоритетними в концепції східної політики Польщі й не в останню чергу через виразну проросійську орієнтацію значної частини білоруських еліт.

Підсумовуючи, зазначимо, що, розпочавши в кінці 80-х років ХХ ст. демократичні перетворення, які відбувалися в контексті загальних геополітичних змін в Центрально-Східній Європі, польській політичній еліті вдалося досягнути консенсусу щодо основних пріоритетів внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку країни. У закордонній діяльності головним завданням стало набуття повноправного членства в євроатлантичних структурах. Водночас польська політична думка, подолавши непростий еволюційний шлях, також вийшла на рівень позитивного сприйняття і підтримки нових незалежних держав на Сході, що виникли внаслідок розпаду СРСР. У результаті Польщі вдалося налагодити й розвинути повноцінні партнерські відносини зі сусідами на демократичних і правових засадах, при тому, що їх становлення відбувалося під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх чинників. Зокрема значний тиск на міждержавний діалог створював негативний багаж історичного минулого.

Формуючи зовнішньополітичну стратегію на Сході, польська дипломатія насамперед прагнула гарантувати безпеку своєї держави, яку вона бачила в успішній економічній та політичній трансформації таких країн, як Україна, Білорусь та Росія. Стратегічний інтерес РП у цьому регіоні передбачав підтримку й утвердження цілковитого суверенітету колишніх радянських республік та формуванні своєрідного поясу безпеки з таких країн, як Україна і Білорусь, що мали відділяти Польщу від РФ з її міцними імперськими традиціями та здатністю дестабілізувати ситуацію в регіоні.

Одним із важливих чинників східної політики були українсько-польські відносини, які послідовно охоплювали практично всі площини двосторонньої взаємодії держав. Починаючи з 90-х років ХХ ст., українсько-польські стосунки починають активно розвиватися в політичній, економічній та безпековій сфері. Разом із тим певне похолодання у відносинах сусідніх країн в окремі періоди спричинила криза ідей і підходів у вибудовуванні східної політики польським урядом, однак не останню роль у цьому відіграла також різновекторність зовнішньополітичної стратегії України.

У конструюванні концепції стратегічних відносин між двома країнами вагомим значення мала активна участь України у створенні архітектури європейської безпеки, зокрема відмова від ядерного арсеналу та позитивний погляд на питання розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. Зі середини 1990-х років Польща починає позиціонувати двосторонні взаємини в контексті їх протизваги

⁶⁶ Тихомиров А. Отношения Беларуси с соседними государствами [Електронний ресурс].

політичному тиску Москви. Вона активно підтримує українські ініціативи зі вступу до європейських та регіональних інституцій.

Із певністю можна говорити, що поряд з Україною максимум уваги в контексті східної політики РП приділяла і відносинам з РФ. Для Польщі нагальне значення мав розвиток демократичних принципів у Росії та її формування як демократичної держави, яка не загрожуватиме сусідам. Міждержавні контакти вищого керівництва засвідчили прагнення обох країн розвивати взаємовигідну співпрацю. Проте критичні протиріччя у сфері політики безпеки щодо регіону Центрально-Східної Європи не дозволили вивести двосторонній діалог на рівень стратегічного партнерства. Польщу неабияк непокоїли неоімперські вияви в зовнішній політиці Росії та її прагнення домінувати на всьому пострадянському просторі. Заразом Москва послідовно прагнула заблокувати зближення Польщі з Північноатлантичним альянсом. Такі дії офіційна Варшава розглядала як серйозну загрозу національним інтересам.

Водночас попри суперечності в політичній площині динамічно розвивалася торгово-економічна співпраця обох країн. Варто також говорити і про продовження політичного діалогу, але радше в контексті обміну думками, що не міг розглядатися як формування спільної позиції чи координація спільної зовнішньої політики.

Відносини з Білоруссю в зовнішньополітичних концепціях польського керівництва були другорядними порівняно зі значенням Росії та України. В інтересах РП було успішне проведення демократичних реформ і політичне й економічне незалежнення РБ від впливів Росії. Та попри це протягом тривалого часу Польщі не вдалося випрацювати щодо Білорусі однозначної політичної лінії. Своїм головним стратегічним партнером на Сході вона бачила насамперед Київ, тоді як Мінськ трактовано як сателіт Кремля.

До 1994 р. існував шанс встановити динамічні польсько-білоруські взаємини, проте їм бракувало чіткої концепції з польського боку та політичної стабільності у РБ. Однак в подальшому відносини цих держав характеризувала низька динаміка та брак визначних досягнень, а від 1996 р. РП критично розглядала відхід білоруської влади від демократичних стандартів і розпочала політику “критичного діалогу”.